

พลวัตของการจัดการทรัพยากรป่าของชุมชนตะโหมด ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด
จังหวัดพัทลุง (พ.ศ. 2541-2559)

พระมิ่งศิษฐ์ สังข์บริสุทธิ์^{1*}, เยาวนิจ กิตติธรรกุล², ลือชัย ศรีเงินยวง³, และพระมหาจัตตชัย มุลสาร⁴

**Dynamics of Forest Resources Management of Tamod Community,
Tamod Sub-district, Tamod District, Phatthalung Province
(B.E. 2541-2559)**

Phra Mingsit Sangborisut^{1*}, Jawanit Kittitornkool², Luechai Sringernyuang³,
and Phramaha Chatchai Moonsarn⁴

¹นักศึกษาลัทธิศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต คณะการจัดการสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ สงขลา 90110

²ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สถาบันทรัพยากรทะเลและชายฝั่ง มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ สงขลา 90110

³รองศาสตราจารย์ คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา นครปฐม 73170

⁴ผู้ช่วยศาสตราจารย์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย ศาลายา นครปฐม 73170

¹Master Student of Faculty of Environmental Management, Prince of Songkla University, Songkla 90110

²Assist Professor Ph.D. of Marine and Coastal Resources Institute, Prince of Songkla University, Songkla 90110

³Associat Professor Ph.D. of Faculty of Social and Humanities, Mahidol University, Nakhonpathom 73170

⁴Assist Professor Ph.D. of Faculty of Humanities, Mahamakut Buddhist University, Nakhonpathom 73170

*Corresponding author. E-mail: sawkub222@gmail.com

บทคัดย่อ

งานวิจัยเชิงคุณภาพนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพลวัตของการจัดการทรัพยากรป่าในช่วงปี พ.ศ. 2541-2558 ของสภาลานวัดตะโหมด ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างและแบบไม่มีโครงสร้าง รวมทั้งการสังเกตแบบมีและไม่มีส่วนร่วมในชุมชน มีกลุ่มผู้ให้ข้อมูลจำนวน 65 คน ประกอบด้วย พระสงฆ์ แกนนำกลุ่มอนุรักษ์ ผู้อาวุโสและชาวบ้าน และเจ้าหน้าที่หน่วยงานท้องถิ่น พบว่า สามารถแบ่งการจัดการทรัพยากรป่าของชุมชนตะโหมดได้เป็น 3 ยุค คือ (1) ยุคจัดตั้งป่าชุมชน เป็นช่วงเวลาที่แกนนำชุมชนเริ่มต้นจัดตั้งป่าชุมชน (2) ยุคการต่อสู้เพื่อรักษาป่าชุมชนจากโครงการสร้างอ่างเก็บน้ำของกรมชลประทาน (3) ยุคการฟื้นฟูป่าชุมชน เป็นช่วงเวลาที่ชุมชนกลับเข้ามาจัดการป่าชุมชนอีกครั้ง ผลการขับเคลื่อนงานดังกล่าวทำให้ชุมชนได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียวในปี 2558 ปัจจัยสำคัญในการขับเคลื่อนการจัดการทรัพยากรป่า คือ พระสงฆ์ ซึ่งเป็นผู้นำแบบไม่เป็นทางการที่มีบทบาทสำคัญในชุมชนมายาวนาน รวมทั้งปัจจัยด้านการสนับสนุนจากองค์กรภายนอก

สำคัญ : พลวัตการจัดการทรัพยากรป่า สภาลานวัดตะโหมด พัทลุง ทะเลสาบสงขลา การมีส่วนร่วมของชุมชน

Abstract

The objectives of this qualitative research is to study the dynamics of forest resource management during 1998 – 2015 of Tamod Temple Council in Tamod Subdistrict, Tamod District, Phattalung Province. The research methods include semi-structured and unstructured interviews, together with participant and non-participant observations in the community.

Sixty-five informants entail monks, core-team members of conservation groups, senior citizen and villagers, and staffs of local officices. The forest resource management could be classified into the following three periods: (1) The establishment of community forest when the core-team community members began to set up the community forest, (2) fighting to preserve the forest from a project of reservoir construction implemented by the Department of Irrigation, and (3) forest restoration when the community came back for the forest management again. The outcome of their mobilization is that the community received a Green Glob Award in 2015. A very important factor in the mobilization of forest resource management is a monk who has been an informal leader playing a key role in the community for a long period of time. Another factor is supports from outside organizations.

Key words : Dynamics of forest resource management, Tamod Temple Council, Phatthalung, Songkhla Lake, Community Participation,

บทนำ

ทรัพยากรมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตที่มีการพึ่งพาอาศัยทรัพยากรส่วนร่วมที่มีอยู่ภายในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรป่าซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารที่ไหลมารวมกันเป็นลำคลองไหลผ่านชุมชน และไหลไปรวมกันเป็นแม่น้ำสายใหญ่ หล่อเลี้ยงผู้คน ใช้สำหรับการอุปโภคบริโภคและการเกษตร แต่เมื่อรัฐเข้ามาบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติผ่านนโยบาย กฎหมาย และระบบอำนาจการขีดเส้นเขตป่า กลับทำให้ชุมชนในชนบทที่อยู่ท่ามกลางความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติไม่มีสิทธิ์ในการครอบครองหรือใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าที่มีอยู่จนกว่าจะได้รับการอนุญาตจากรัฐ ขณะที่การบริหารจัดการทรัพยากรที่ผ่านมาของรัฐไม่สามารถจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างมีประสิทธิภาพ นำมาซึ่งความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ และส่งผลกระทบต่อชาวบ้านหรือชุมชนท้องถิ่น ผู้ที่อยู่ใกล้ชิดกับฐานทรัพยากร (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2544 ; พัชราภา ตันตราจิน, 2556 ; ไพลิน ภูจินาพันธุ์, 2559)

เมื่อนโยบายการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติของภาครัฐส่งผลทำให้ทรัพยากรป่าลดลง ส่งผลต่อชุมชนท้องถิ่นที่ได้รับผลกระทบในการดำรงวิถีชีวิตโดยตรง จึงต้องลุกขึ้นมารวมกลุ่มเข้ามาทำหน้าที่ในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน โดยการจัดตั้งเป็นคณะกรรมการป่าชุมชน การรวมกลุ่มเป็นเครือข่ายลุ่มน้ำ ออกกฎระเบียบ ข้อบังคับ เพื่อให้มีอำนาจต่อรองกับภาครัฐและนายทุน และมีสิทธิในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติด้วยตนเอง ทั้งนี้มีงานวิจัยเชิงประจักษ์ พบว่า ชาวบ้านหรือชุมชนท้องถิ่นซึ่งอยู่ใกล้ชิดกับทรัพยากรจำนวนมีใช้น้อยที่มีศักยภาพในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม โดยอาศัยความรู้ประสบการณ์ จารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีเข้ามาบริหารจัดการทรัพยากร ทำให้ชุมชนท้องถิ่นมีพลวัตในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน แม้ไม่ได้มีอำนาจตามกฎหมายในการจัดการทรัพยากรแต่กลับมีความสำเร็จในการสงวน รักษา และอนุรักษ์ทรัพยากรไว้ใช้ประโยชน์ได้อย่างต่อเนื่อง (สันธิตา กาญจนพันธุ์, 2554 ; นิตยา โพธิ์นอก, 2557 ; อุดมศักดิ์ สนิธิพงษ์, 2558) อาทิ งานวิจัยของกาญจนา คุ่มทรัพย์ (2558) ที่พบว่า ความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชนบ้านดอนหมู ต.ขามเปี้ย อ.ตระการพืชผล จ.อุบลราชธานี คือ การนำหลักจารีตประเพณี วัฒนธรรมชุมชนแบบอีสานมาผสมผสานกับการจัดการป่าชุมชน งานวิจัยของกมลรัตน์ พรหมสิงห์ และอุทิศ สังข์รัตน์ (2557) พบว่า การจัดการป่าของชุมชนนาชุมเห็ด ต.นาชุมเห็ด อ.ย่านตาขาว จ.ตรัง ได้ใช้วิธีการดูแลรักษาป่า ผ่านระบบความรู้ ความเชื่อ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมต่าง ๆ ของชุมชน เข้ามาช่วยให้เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมของชาวบ้านทำให้เกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ เป็นต้น

นอกจากนั้น ยังมีชุมชนตะโหนด ต.ตะโหนด อ.ตะโหนด จ.พัทลุง ที่มีพลวัตของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติมาอย่างยาวนาน ผลลัพธ์เชิงประจักษ์ต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนตะโหนด คือ การได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียว ครั้งที่ 17 ประจำปี พ.ศ. 2558 ซึ่ง เป็น 1 ใน 7 ชุมชนที่ได้รับรางวัลประเภทชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมถึงโล่รางวัลชมเชยจากอภิบติกรมป่าไม้ ในการประกวดป่าชุมชนดีเด่นระดับประเทศในปี พ.ศ. 2544 การได้รับพระราชทานธงพิภักษ์ป่าจากสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ปี พ.ศ. 2547

ชุมชนตะโหนด ตั้งอยู่บริเวณเชิงเขาบรรทัด มีสภาพพื้นที่ลาดต่ำไปทางทิศตะวันตก เป็นพื้นที่ราบสลับเนินเขา มีครัวเรือนอาศัยอยู่ 3,133 ครัวเรือน ประกอบด้วยหมู่บ้านทั้งหมด 12 หมู่บ้าน และมีวัดตะโหนดเป็นศูนย์กลางของชุมชน ชุมชนเริ่มเข้าไปขับเคลื่อนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เมื่อมีองค์กรที่เรียกว่า สภากาชาดวัดตะโหนด โดยมีพระสงฆ์เป็นประธานขับเคลื่อน เนื่องจากพระสงฆ์วัดตะโหนดมีความสำคัญต่อชุมชนตะโหนดเป็นอย่างยิ่งในยุคแรกของการพัฒนา ชุมชนราวปี พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา ที่พระสงฆ์เป็นผู้นำการพัฒนาในด้านสาธารณสุข โภค การไฟฟ้า และการศึกษาเข้าสู่ชุมชน ส่งผลให้พระสงฆ์วัดตะโหนดจึงเป็นที่ยอมรับของคนในชุมชน

ในปี พ.ศ. 2541 การทำงานของพระสงฆ์กับชุมชนเริ่มมีการพัฒนารวมกลุ่มจัดตั้งเป็นองค์กรสภากาชาดวัดตะโหนด และได้เชิญหน่วยงานองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่เข้ามามีส่วนร่วมเป็นที่ปรึกษา เมื่อชุมชนประสบปัญหาต่าง ๆ ทางสภากาชาดวัดตะโหนดได้เข้าไปแก้ไขปัญหา เช่นเดียวกับ การทำงานด้านสิ่งแวดล้อม ที่ทางสภากาชาดวัดตะโหนดได้เข้าไปดูแลจัดการผ่านการจัดตั้งเป็นป่าชุมชนเขาหัวช้างในปี พ.ศ. 2543 มีเนื้อที่ประมาณ 2,000 ไร่ ในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติและมีการคัดเลือกคณะกรรมการป่าชุมชนเข้ามาบริหารจัดการพื้นที่ป่า โดยการวางกฎระเบียบ ข้อบังคับร่วมกัน อีกทั้งชุมชนตะโหนดมีความได้เปรียบทางด้านภูมิประเทศที่ตั้งอยู่บริเวณเชิงเขาบรรทัด ทำให้ชุมชนมีทุนทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ มีพื้นที่ป่าบางส่วนอยู่ในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาบรรทัด และพื้นที่ป่าในเขตป่าสงวนแห่งชาติ ได้แก่ ป่าเขาหัวช้าง ป่าเขาตีนป่า ป่าเขาหลักไก่อ และป่าเขาพระ

เมื่อชุมชนมีการจัดตั้งป่าชุมชนเขาหัวช้าง และได้รับรางวัลในการประกวดป่าชุมชนดีเด่นระดับประเทศส่งผลให้ในช่วง พ.ศ. 2543-2557 มีงานวิจัยที่มาศึกษาเกี่ยวกับทรัพยากรป่าของชุมชนตะโหนดจำนวน 13 ชิ้น มีทั้งงานวิจัยที่ศึกษาทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ กระบวนการเรียนรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ วัฒนธรรมชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และการศึกษาศักยภาพของเส้นทางการท่องเที่ยวของป่าชุมชนเขาหัวช้าง การศึกษามูลค่าทางเศรษฐศาสตร์ของป่าชุมชน รวมถึงการสร้างหลักสูตรเกี่ยวกับป่าชุมชนเพื่อใช้ในการเรียนการสอนสำหรับเยาวชน งานวิจัยดังกล่าวชี้ให้เห็นว่าชุมชนตะโหนดมีปัจจัยที่เกื้อหนุนต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน คือ การมีทุนทางธรรมชาติ การมีโครงสร้างระบบความสัมพันธ์แบบเครือข่าย การมีผู้นำชุมชนตามธรรมชาติ อาทิจานวิจัยที่ศึกษาในชุมชนตะโหนดของชยุต อินพรหม (2547) ศึกษาทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และงานของธรรมศาสตร์ โสทธิพันธุ์ (2548) ศึกษากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนชี้ให้เห็นว่า ชุมชนสามารถเข้าไปจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้เนื่องจากทุนที่มีอยู่ในชุมชน ซึ่งประกอบไปด้วยทุนมนุษย์ ทุนทรัพยากรธรรมชาติ ทุนความรู้ภูมิปัญญา รวมทั้งความสัมพันธ์ทางเครือข่าย วัฒนธรรมประเพณี ระบบความเชื่อ ตลอดจนการมีวัดและผู้นำชุมชนที่เป็นกลไกในการขับเคลื่อน นอกเหนือไปกว่านั้นการที่พระสงฆ์กับชุมชนได้ร่วมกันอนุรักษ์ทรัพยากรป่าชุมชนเขาหัวช้างไว้ เพราะป่ายังมีความอุดมสมบูรณ์เป็นอย่างมาก งานของเสาวลักษณ์ รุ่งตะวันเรืองศรี (2549) ศึกษาประเมินมูลค่าทางเศรษฐศาสตร์ป่าชุมชนเขาหัวช้าง พบว่า มูลค่าของไม้ที่อยู่ในป่าชุมชนเขาหัวช้างมีมูลค่าทั้งหมด 1,239,472,778.6 บาท และงานของทิพย์ทิศา สัมพันธ์มิตร (2550) ศึกษาประเมินมูลค่าทางเศรษฐศาสตร์การใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรในป่าชุมชนเขาหัวช้างพบว่า ป่าชุมชนเขาหัวช้างมีพืชสมุนไพรที่มีประโยชน์จำนวน 149 ชนิด มีศักยภาพในการนำมาใช้ประโยชน์เพื่อรักษาโรคมีมูลค่า 1,117,135,906.40 บาท

การขับเคลื่อนการจัดการทรัพยากรป่าของชุมชนตะโหนดและผลลัพธ์เชิงประจักษ์จากการได้รับรางวัลต่าง ๆ ของชุมชน รวมถึงงานวิจัยในมิติต่าง ๆ เกี่ยวกับป่าชุมชนที่ผ่านมา จึงทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจศึกษาพลวัตของการจัดการทรัพยากรป่าของชุมชนตะโหนดในช่วงปี พ.ศ. 2541-2558

วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษาพลวัตของการจัดการทรัพยากรป่าของชุมชนตะโหนด ช่วงปี พ.ศ. 2541-2558

วิธีการวิจัย

ผู้วิจัยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) เก็บข้อมูลในพื้นที่ 6 เดือน กับกลุ่มเป้าหมายจำนวน 65 คน ประกอบด้วยกลุ่มแกนนำ กลุ่มอนุรักษ์ ผู้อาวุโสและชาวบ้าน และหน่วยงานท้องถิ่น โดยใช้การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (semi-structured interviews) การสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (unstructured interviews) การสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interviews) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (participant observation) และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (non-participant observation) ผู้วิจัยตรวจสอบข้อมูลด้วยการใช้เทคนิคสามเส้า คือ ด้านข้อมูล (Data triangulation) คือ พิจารณา ทั้ง เวลา สถานที่ และบุคคลผู้ให้ข้อมูล ด้านวิธีการรวบรวมข้อมูล (Methodological triangulation) คือ การใช้วิธีเก็บรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ กัน เพื่อรวบรวมข้อมูลเรื่องเดียวกัน แล้วนำข้อมูลจากการศึกษามาวิเคราะห์โดยใช้วิธีการวิเคราะห์แบบอุปนัย (Analytic Induction) ในการวิเคราะห์ข้อมูลครอบคลุมถึงกระบวนการได้มาซึ่งข้อมูล หรือความรู้ บริบทแวดล้อมของการเก็บข้อมูล และตัวตนของผู้วิจัยซึ่งมีผลต่อกระบวนการสร้างของข้อมูล

ผลการศึกษา

1. สภาพทั่วไปของชุมชนตะโหมด

ชุมชนตะโหมด ตั้งอยู่บริเวณเชิงเขาบรรทัด มีสภาพพื้นที่ลาดต่ำไปทางทิศตะวันตก เป็นพื้นที่ราบสลับเนินเขา มีครัวเรือนอาศัยอยู่ 3,133 ครัวเรือน (พ.ศ. 2558) จำนวนประชากร 10,314 คน (ตุลาคม พ.ศ. 2558) ประกอบด้วยหมู่บ้านทั้งหมด 12 หมู่บ้าน โดยมีการปกครองท้องถิ่นแบ่งพื้นที่การปกครองเป็น 2 องค์การ คือ เทศบาลตำบลตะโหมด และเทศบาลตำบลเขาหัวช้าง ชาวบ้านมีการนับถือศาสนาพุทธร้อยละ 55 อิสลามร้อยละ 45 มีพื้นที่ถือครองทางการเกษตร 42,577 ไร่ ประกอบด้วยข้าว ยางพารา ไม้ผล ไม้ยืนต้น พืชผัก พืชไร่ (ตุลาคม พ.ศ. 2558) มีพื้นที่ป่าอยู่ทางทิศตะวันตกของเทือกเขาบรรทัด ซึ่งพื้นที่ป่าบางส่วนอยู่ในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาบรรทัด และป่าสงวนแห่งชาติ ได้แก่ ป่าเขาหัวช้าง ป่าเขาตีนป่า ป่าเขาหลักไก่อ และป่าเขาพระ เนื้อที่ครอบคลุมทั้งหมดประมาณ 11,937.50 ไร่ เนื่องจากชุมชนมีพื้นที่แนวเขตติดกับเทือกเขาบรรทัดซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำ ก่อให้เกิดเป็นลำคลอง 4 สายที่ไหลผ่านชุมชน คือ คลองตะโหมด คลองกง คลองหัวช้าง (คลองโหล๊ะหนูน) คลองโหล๊ะจังกระ (สภาพานวัดตะโหมด, 2543)

2. พัฒนาการของการจัดการทรัพยากรป่า

ผู้วิจัยใช้เหตุการณ์สำคัญเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรป่า เป็นเกณฑ์ในการแบ่งยุคการจัดการทรัพยากรป่าของชุมชนตะโหมดซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ยุค ตามลักษณะการเปลี่ยนแปลงของป่าชุมชน กล่าวคือ ยุคแรกเป็นจุดเริ่มต้นของการมีป่าชุมชน ยุคที่ 2 เป็นเหตุการณ์ที่ชุมชนต้องต่อสู้กับโครงการของรัฐเพื่อรักษาป่าชุมชน และยุคที่ 3 เป็นช่วงเวลาที่ชุมชนสามารถเข้าไปจัดการป่าชุมชนอีกครั้งจนนำไปสู่การฟื้นฟูป่าชุมชน

2.1 ยุคที่ 1 การจัดตั้งป่าชุมชน (พ.ศ. 2541-2545)

ชุมชนตะโหมดเริ่มเข้าไปขับเคลื่อนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เมื่อมีการก่อตั้งองค์การสภาพานวัดตะโหมด องค์การสภาพานวัดตะโหมดเกิดขึ้นจากความร่วมมือระหว่างพระสงฆ์กับชาวบ้านในชุมชน ประกอบด้วยผู้นำอาวุโสในชุมชน ผู้นำชุมชน หน่วยงาน องค์กรต่าง ๆ ในชุมชน ซึ่งในช่วงก่อนการก่อตั้งสภาพานวัดตะโหมด ชาวบ้านทุกกลุ่มมักจะแวะเวียนเข้าไปนั่งปรึกษาหารือปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายในชุมชนกับเจ้าอาวาสวัดตะโหมดอยู่เป็นประจำ จนกลายเป็นวงสนทนาประจำทุกคืนบริเวณหน้ากุฏิเจ้าอาวาส และได้พัฒนามาสู่ความคิดในการรวมกลุ่มจัดตั้งองค์การสภาพานวัดตะโหมด เพื่อร่วมกันทำงานแก้ไขปัญหาของชุมชน ต่อมาสภาพานวัดตะโหมดได้จัดทำระเบียบข้อบังคับของสภาฯ ขึ้นอย่างเป็นทางการในปี พ.ศ. 2541 โดยแต่งตั้งคณะกรรมการบริหารและคณะกรรมการฝ่ายต่าง ๆ ซึ่งแบ่งการทำงานออกเป็น 4 ฝ่าย คือ ฝ่ายสังคม ฝ่ายเศรษฐกิจ ฝ่ายศึกษาและวัฒนธรรม และฝ่ายสิ่งแวดล้อม มีพระสงฆ์เป็นประธานสภาฯ

ฝ่ายสิ่งแวดล้อมทำหน้าที่รับผิดชอบในการขับเคลื่อนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน ประกอบไปด้วย งานป่าไม้ งานแหล่งน้ำ งานรักษาความสะอาด งานการท่องเที่ยว และงานระเบียบชุมชน โดยพระสงฆ์ทำหน้าที่เป็นประธานฝ่ายสิ่งแวดล้อม ระยะเวลาต่อมาชุมชนเริ่มเข้าไปจัดการทรัพยากรป่าอย่างจริงจังเมื่อมีการจัดตั้งป่าชุมชนเขาหัวช้าง เนื่องมาจากพระสงฆ์ได้พาคณะกรรมการของสภาฯ ไปศึกษาดูงานที่ศูนย์ศึกษาการพัฒนาพิกุลทอง อัน

เนื่องมาจากพระราชดำริ และป่าพรุโต๊ะแดง จังหวัดนราธิวาสในเดือน กันยายน พ.ศ. 2543 จนทุกคนเกิดความประทับใจ ต่อป่าพรุโต๊ะแดงที่มีความอุดมสมบูรณ์เป็นอย่างมาก เมื่อกลับมาจากการไปศึกษาดูงานจึงได้ประชุมและเกิดความคิดที่จะ เข้าไปจัดการทรัพยากรป่าของชุมชนขึ้นมาอย่างจริงจัง โดยได้เลือกป่าเขาหัวช้างซึ่งเป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ตั้งอยู่บน พื้นที่หมู่ที่ 9 บ้านป่าพงค์ ในการขอจัดตั้งเป็น “ป่าชุมชนเขาหัวช้าง”

พระสงฆ์กับกำนัน ได้เข้าไปทำความเข้าใจกับชาวบ้านในพื้นที่ในการขอจัดตั้งป่าเขาหัวช้างเป็นป่าของชุมชนใน วันที่ 25 กันยายน พ.ศ. 2543 เพื่อขอความเห็นชอบในการจัดตั้งป่าชุมชน และได้ทำการสำรวจพื้นที่ป่าชุมชนซึ่งมีพื้นที่ ในการดูแลประมาณ 2,000 ไร่ หลังจากนั้น ชุมชนได้ทำเรื่องขอจัดตั้งอย่างเป็นทางการไปยังเจ้าหน้าที่ป่าไม้ในพื้นที่ อำเภอดงเรียม แต่ไม่ได้รับการอนุมัติ เนื่องจากทางเจ้าหน้าที่ระบุว่าพื้นที่เขตป่าอนุรักษ์ จึงไม่สามารถดำเนินการ จัดตั้งเป็นป่าชุมชนได้ แต่ทว่าพระสงฆ์กับชุมชนมีความมุ่งมั่นในการจัดการป่า จนมีการคัดเลือกคณะกรรมการป่าชุมชน โดยชาวบ้านและมีพระสงฆ์เป็นที่ปรึกษา ตลอดจนกำหนดกฎระเบียบในการดูแลรักษาพื้นที่ป่าชุมชน รวมทั้งเดินสำรวจ ตรวจตราพื้นที่ป่า เฝ้าระวังการบุกรุกการตัดไม้ และการสำรวจเส้นทางในการเดินศึกษาธรรมชาติเพื่อใช้เป็นแหล่งเรียนรู้ และทำกิจกรรมนันทนาการให้กับบุคคล ชุมชน หน่วยงาน องค์กร จากภายนอกที่เข้ามาศึกษาการจัดการทรัพยากรป่า ชุมชนเขาหัวช้าง

หลังจากที่ชุมชนกับพระสงฆ์ได้ดำเนินการจัดการป่าชุมชนมาเป็นระยะเวลาหนึ่งปี (พ.ศ.2543-2544) ได้ส่งผล งานในการจัดการทรัพยากรป่าชุมชน เข้าประกวดโครงการป่าชุมชนดีเด่นระดับประเทศของกรมป่าไม้จัดร่วมกับบริษัท ผลิตไฟฟ้า EGCO ที่จัดขึ้น ผลปรากฏว่าชุมชนดงเรียมได้รับโลรางวัลชมเชยป่าชุมชนดีเด่นจากอธิบดีกรมป่าไม้ ถือเป็น ป่าชุมชน 1 ใน 20 ป่าชุมชนดีเด่นระดับประเทศ หลังจากนั้นป่าชุมชนเขาหัวช้างเริ่มเป็นที่รู้จัก มีหน่วยงานต่าง ๆ เข้ามา ศึกษาเรียนรู้การจัดการทรัพยากรป่า รวมทั้งเริ่มมีนักศึกษาปริญญาโทจากมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ในภูมิภาค เข้ามาทำงานวิจัย เพื่อช่วยส่งเสริม สนับสนุนการดำเนินงานเกี่ยวกับป่าชุมชน รวมจำนวน 13 ชิ้น อาทิ งานวิจัยการศึกษาเส้นทาง การท่องเที่ยวเชิงนิเวศและการจัดการกระบวนการเรียนรู้การท่องเที่ยวของป่าชุมชนเขาหัวช้างของ ธฤชวรรณ นนทพุทธ (2545) ปาริฉัตร วงศ์พาศิม (2546) จากมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ และยังมีงานวิจัยที่มุ่งพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น เกี่ยวกับป่าชุมชน และการบูรณาการหลักสูตรป่าชุมชนเพื่อใช้ในการเรียนการสอนสร้างจิตสำนึกให้กับเยาวชนและ นักเรียนในพื้นที่ตำบลดงเรียม เป็นต้น ผลจากการเข้ามาทำงานร่วมกับพระสงฆ์และแกนนำชุมชนของนักศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action research) ได้ช่วยสร้างกระบวนการทำงานและพัฒนาทักษะการทำงาน ให้กับพระสงฆ์และแกนนำชุมชน รวมทั้งสร้างกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งได้สร้างความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่า ให้แก่สมาชิกในชุมชนเพิ่มขึ้น

ระยะเวลาต่อมาปี พ.ศ. 2545 พระสงฆ์ได้เริ่มเข้าไปจัดการทรัพยากรน้ำ โดยการสร้างฝายชะลอน้ำตามลำห้วยที่ มีอยู่ในป่าชุมชนเขาหัวช้าง และขยายพื้นที่ไปสู่อำเภอปาดังดงเพื่อเก็บรวบรวมน้ำไว้เป็นทุนสำหรับใช้ในช่วงฤดูแล้ง ซึ่งฝาย ชะลอน้ำนี้พระสงฆ์เรียกชื่อว่า “ธนาคารน้ำ” ซึ่งหมายถึงแหล่งเก็บรวบรวมน้ำไว้เป็นทุนสำหรับใช้ในช่วงฤดูแล้ง ซึ่งฝาย ชะลอน้ำของชุมชน มีการสร้างทั้งรูปแบบของการใช้ปูนซีเมนต์แบบฝายถาวร ฝายกึ่งถาวร และการสร้างฝายโดยใช้วัสดุ ตามธรรมชาติที่มีอยู่บริเวณลำห้วย เช่น การนำก้อนหินมาจัดวางเรียงขวางกันลำน้ำ การใช้ถุงกระสอบเพื่อตัดทรายในลำ ห้วยใส่ลงในถุงกระสอบแล้วผูกปากถุงนำไปจัดวางเรียงขวางกลางลำน้ำเป็นระดับชั้น ๆ แล้วแต่ขนาดความกว้างของพื้นที่ ลำห้วย โดยเว้นช่องว่างให้น้ำไหลผ่านตรงกลาง เป็นต้น ขณะที่สาเหตุของการสร้างฝายชะลอน้ำสืบเนื่องมาจากพระสงฆ์ เริ่มตระหนักเห็นถึงความวิกฤตของลำห้วยที่มีสภาพแห้งขอดลง จนพระสงฆ์ได้นำพระลูกวัด คณะกรรมการสภาฯ ไป ร่วมกันสร้างฝายชะลอน้ำ โดยเริ่มแรกเน้นบริเวณลำห้วยที่ติดกับพื้นที่สวนของชาวบ้าน เพื่อให้ชาวบ้านได้เห็นประโยชน์ จากการมีฝายชะลอน้ำ ส่งผลให้ชาวบ้านเริ่มเข้ามามีส่วนร่วมกับพระสงฆ์ในการสร้างฝายในพื้นที่ต่าง ๆ ซึ่งการเริ่มเข้ามามี ส่วนร่วมของชาวบ้านทำให้เกิดการจัดตั้งกลุ่มธนาคารน้ำในเวลาต่อมา การจัดการทรัพยากรน้ำดังกล่าวส่งผลให้ชุมชน สามารถรักษาความชุ่มชื้นให้กับระบบนิเวศภายในป่า และมีปริมาณน้ำสำหรับการอุปโภคบริโภคและการเกษตรของชุมชน เพิ่มขึ้นในช่วงฤดูแล้ง อีกทั้งยังเป็นการเชิญชวนหน่วยงานต่าง ๆ ให้เข้ามาเรียนรู้การสร้างฝายและร่วมกันสร้างฝายไป พร้อมกับชุมชน รวมถึงการเรียนรู้การจัดการทรัพยากรป่าของชุมชนควบคู่กัน

สรุป ยุคนี้เป็นช่วงเวลาของการจัดตั้งป่าชุมชนของชุมชนตะโหมด ซึ่งการจัดการป่าเป็นผลมาจากการไปศึกษาดูงานของชุมชน จนนำมาสู่จุดเริ่มต้นของการเห็นความสำคัญของทรัพยากรป่าที่มีอยู่ในชุมชน และระยะเวลาต่อมา ชุมชนได้เริ่มเข้าไปจัดการทรัพยากรน้ำ ซึ่งเป็นผลมาจากการเริ่มเห็นสภาพความเปลี่ยนแปลงของน้ำในลำห้วยที่มีปริมาณลดลงเป็นอย่างมาก อันจะส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชุมชนที่ต้องใช้น้ำเพื่อการเกษตร และสำหรับการอุปโภคบริโภค โดยเฉพาะอย่างยิ่งการมีน้ำเก็บสะสมไว้ใช้ในช่วงฤดูแล้ง ดังนั้น ผลจากการตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรป่าและน้ำของชุมชน จึงเป็นจุดเริ่มต้นของการทำงานในการอนุรักษ์ป่าและน้ำ และทำให้ชุมชนได้รับโลรางวัลชมเชยในการประกวดป่าชุมชนดีเด่นระดับประเทศ ซึ่งใช้ระยะเวลาเพียง 1 ปี ของการเริ่มต้นจัดการป่าชุมชนเขาหัวช้าง ทั้งนี้ยังพบว่า ผู้ที่มีบทบาทสำคัญต่อการขับเคลื่อนการจัดการทรัพยากรป่าและน้ำของชุมชน คือ พระสงฆ์ รวมถึงปัจจัยที่สนับสนุนการทำงานและกิจกรรมการอนุรักษ์ของชุมชน คือ การเข้ามาของหน่วยงาน องค์กร ชุมชน สถาบันทางการศึกษาที่เริ่มเข้ามาศึกษาดูงาน และศึกษาวิจัยเกี่ยวกับป่าชุมชน

2.2 ยุคที่ 2 การต่อสู้เพื่อรักษาป่าชุมชน (พ.ศ. 2546-2550)

ปลายปี พ.ศ. 2546 เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลต่อการจัดการทรัพยากรป่าเขาหัวช้าง เนื่องจากมีนโยบายโครงการสร้างอ่างเก็บน้ำคลองหัวช้างของกรมชลประทานที่เริ่มเข้ามาสำรวจพื้นที่ป่าเขาหัวช้าง และเมื่อโครงการสร้างอ่างเก็บน้ำเข้ามา ส่งผลให้พระสงฆ์กับชุมชนต้องหามาตรการในการยับยั้งโครงการ ฯ ทั้งนี้เพราะป่าเขาหัวช้างยังคงมีความอุดมสมบูรณ์ และเป็นพื้นที่ป่าที่ชุมชนตะโหมดได้อนุรักษ์ไว้ ทำให้พระสงฆ์ต้องขอความร่วมมือจากคณะกรรมการจัดตั้งสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ให้เข้ามาช่วยศึกษาประเมินมูลค่าทางด้านเศรษฐศาสตร์ป่าชุมชนเขาหัวช้าง เพื่อใช้เป็นข้อมูลหลักฐานในการยืนยันความอุดมสมบูรณ์ของป่าเขาหัวช้าง ซึ่งเป็นงานวิจัยของเสาวลักษณ์ รุ่งตะวัน เรืองศรี (2549) ได้นำเสนอข้อมูลให้เห็นว่าพื้นที่ป่าของป่าชุมชนเขาหัวช้างมีมูลค่าสุทธิทั้งหมด 1,132,730,423.39 บาท และงานวิจัยชิ้นนี้ยังได้สร้างกระบวนการเรียนรู้กับกลุ่มแกนนำอนุรักษ์ของชุมชนในการเข้าไปในพื้นที่ป่าเพื่อเก็บข้อมูลป่าชุมชนทั้งหมดในแต่ละด้าน ทำให้กลุ่มแกนนำเข้าใจถึงสภาพพื้นที่ป่าและเห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ของป่าเขาหัวช้างที่มีอยู่ได้เป็นอย่างดี การขอความร่วมมือจากทางสถาบันการศึกษาซึ่งเป็นเครือข่ายจากการที่มีนักศึกษาเข้ามาศึกษาวิจัยอยู่ในพื้นที่ ให้เข้ามาช่วยประเมินมูลค่าทางด้านเศรษฐศาสตร์ของป่าชุมชนเขาหัวช้างซึ่งเป็นมาตรการหนึ่งของพระสงฆ์กับชุมชน

อีกหนึ่ง ช่วงเวลาดังกล่าวมีแกนนำชุมชนตะโหมด คือ นายสมบูรณ์ จิตสาระอาภรณ์ ได้เป็นหนึ่งในคณะกรรมการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาที่มีรองนายกรัฐมนตรีนั่งเป็นประธาน และการที่นายวรรณ ชุนจันทร์ รองประธานสภาลุ่มน้ำตะโหมด ผู้อาวุโสชุมชน รู้จักกับ นายประพัฒน์ ปัญญาชาติรักษ์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในขณะนั้น ซึ่งเดินทางมาปฏิบัติภารกิจที่จังหวัดพัทลุง ได้แวะเข้ามาเยี่ยมเยียนนายวรรณ ชุนจันทร์ ที่ชุมชนตะโหมดในวันที่ 15 กันยายน พ.ศ. 2546 ทำให้สภาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาได้ให้การต้อนรับ และใช้โอกาสดังกล่าวเพื่อนำเสนอข้อมูล นำไปสำรวจสภาพพื้นที่ป่าที่ทางกรมชลประทานกำหนดเป็นพื้นที่โครงการสร้างอ่างเก็บน้ำและทำนบรับปากที่จะเข้าไปช่วยดูโครงการ ฯ ดังกล่าว จนนำไปสู่การที่คณะกรรมการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา มีมติระงับโครงการ ฯ เอาไว้ก่อน เพื่อให้มีการประเมินผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อมและคุณค่าทางสังคม และความคุ้มค่าของโครงการ ฯ ให้มีความชัดเจนใหม่อีกครั้ง

ในท่ามกลางสภาวะที่ชุมชนพยายามแสวงหามาตรการเพื่อยับยั้งโครงการ ฯ ขณะที่กิจกรรมการจัดการทรัพยากรป่าของชุมชนก็ยังคงดำเนินต่อไป ส่งผลให้ชุมชนได้รับพระราชทานธงพิทักษ์ป่าจากสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ในวันที่ 29 กันยายน พ.ศ. 2547 ซึ่งถือเป็นขวัญกำลังใจให้แก่ชุมชนในห้วงเวลาที่ยังต่อสู้เพื่อยับยั้ง โครงการ ฯ ได้เป็นอย่างดี

การต่อสู้ของพระสงฆ์กับชุมชนจำเป็นต้องยุติลง เมื่อไม่สามารถรักษาพื้นที่ป่าเขาหัวช้างบางส่วนไว้ได้ เมื่อปลายปี พ.ศ. 2549 ทางกรมชลประทานได้เปิดสัมปทานไม้ในพื้นที่การก่อสร้างอ่างเก็บน้ำซึ่งเป็นพื้นที่ป่าที่มีจำนวนมากกว่า 3,000 ไร่ ส่งผลกระทบบอย่างรุนแรงต่อความรู้สึกของพระสงฆ์กับแกนนำชุมชนที่ไม่สามารถรักษาป่าเอาไว้ได้ ทำให้ชาวบ้านกลุ่มอนุรักษ์ผู้ดูแลจัดการป่าชุมชนรู้สึกหมดกำลังใจไป แต่ทว่ายังคงมีบางส่วนที่ยังดำเนินกิจกรรมการจัดการ

ทรัพยากรป่าต่อไป โดยมีพระสงฆ์เป็นแกนนำหลักสำคัญที่คอยกระตุ้นสร้างขวัญกำลังใจ และขับเคลื่อนการจัดการทรัพยากรป่าและน้ำในสภาวะวิกฤตที่ทุกคนหมดกำลังใจ ยิ่งไปกว่านั้น แนวเขตของการก่อสร้างอ่างเก็บน้ำยังเป็นเส้นทางที่ใช้ศึกษาธรรมชาติของป่าชุมชน ส่งผลให้ชุมชนไม่สามารถเข้าไปใช้เส้นทางในการศึกษาธรรมชาติป่าชุมชน เขาหัวช้างเพื่อการเรียนรู้ของหน่วยงาน องค์กร ชุมชน ที่เข้ามาศึกษาดูงานในพื้นที่ เป็นผลให้พระสงฆ์กับชุมชนได้ยุติบทบาทในการดูแลจัดการป่าชุมชนเขาหัวช้างไปชั่วขณะในช่วงที่มีการก่อสร้างอ่างเก็บน้ำ

เมื่อไม่สามารถดำเนินกิจกรรมในพื้นที่ป่าชุมชนได้ พระสงฆ์กับชุมชนจึงหันไปมุ่งเน้นการดูแล ตรวจสอบรักษาป่าในเขตป่าอนุรักษ์ที่เกือบขาดเพิ่มมากขึ้น และได้ดำเนินการสำรวจพื้นที่ป่าเพื่อใช้เป็นเส้นทางการศึกษาธรรมชาติของป่า และใช้สำหรับการสร้างกิจกรรมกับหน่วยงาน องค์กร ชุมชนอื่น ๆ ที่เข้ามาศึกษาเรียนรู้การจัดการทรัพยากรป่า ขณะเดียวกันได้มุ่งเน้นที่การสร้างฝายชะลอน้ำในพื้นที่เขตป่าอนุรักษ์เพิ่มขึ้น ทั้งนี้เพื่อดำรงรักษากิจกรรมการอนุรักษ์ไว้ให้ยังคงดำเนินงานอยู่อย่างต่อเนื่อง

สรุป ยุคนี้พบว่า การเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ป่าที่ส่งผลกระทบต่อกระบวนการขับเคลื่อนการจัดการทรัพยากรป่าของชุมชนเป็นอย่างยิ่ง กล่าวคือ นโยบายการสร้างอ่างเก็บน้ำของภาครัฐ ส่งผลให้ชุมชนต้องสูญเสียพื้นที่ป่าในการอนุรักษ์ไปจนไม่สามารถเข้าไปดำเนินกิจกรรมในการดูแลรักษาพื้นที่ป่าได้ ทำให้ชุมชนต้องเปลี่ยนพื้นที่ในการสร้างกิจกรรมในการอนุรักษ์ขึ้นใหม่ในพื้นที่เขตป่าอนุรักษ์ (เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาบรรทัด) ทั้งนี้การดำเนินโครงการภาครัฐส่งผลกระทบต่อความรู้สึกของกลุ่มแกนนำอนุรักษ์ ทำให้พระสงฆ์ต้องแสดงบทบาทผู้นำขับเคลื่อนที่เข้มแข็งเพื่อสร้างขวัญกำลังใจให้กับกลุ่มแกนนำของชุมชนให้ยังคงทำงานอนุรักษ์ป่าและน้ำในพื้นที่ป่าโซนใหม่ขึ้นมาอีกครั้ง

2.3 ยุคที่ 3 การฟื้นฟูป่าชุมชน (พ.ศ. 2551-2559)

ช่วงเวลานี้ชุมชนยังคงดูแลรักษาป่าอยู่อย่างต่อเนื่องในพื้นที่เขตป่าอนุรักษ์ (เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาบรรทัด) และยังคงมีการสร้างฝายชะลอน้ำที่เรียกว่า ธนาคาร์น้ำ และมีการซ่อมแซมฝายที่ชำรุด ในยุคนี้มีสถาบันทางการศึกษาอย่างมหาวิทยาลัยทักษิณได้นำนักศึกษาเข้ามาเรียนรู้การจัดการทรัพยากรป่าและน้ำของชุมชนอยู่เป็นระยะ ทำให้พระสงฆ์สามารถสร้างกิจกรรมเพื่อให้กลุ่มอนุรักษ์ได้ดำเนินกิจกรรมร่วมกับกลุ่มนักศึกษาอย่างไม่ขาดสาย ทั้งการทำหน้าที่เป็นวิทยากรบรรยาย การไปร่วมสร้างฝายตามลำห้วย และนำเข้าไปศึกษาเรียนรู้ธรรมชาติของป่า

กระทั่งปี พ.ศ. 2555 พระสงฆ์กับชุมชนสามารถเข้าไปจัดการป่าเขาหัวช้างได้อีกครั้ง หลังจากที่ทางกรมชลประทานได้ดำเนินการสร้างอ่างเก็บน้ำ ๆ ใกล้เสร็จสมบูรณ์ ตลอดจนมีการปักแนวเขตอ่างเก็บน้ำให้มีความชัดเจน หลังจากนั้น ชุมชนได้ทำการสำรวจพื้นที่เพื่อสร้างแนวเขตป่าชุมชนขึ้นมาใหม่อีกครั้ง เพื่อขออนุญาตจัดตั้งเป็นป่าชุมชนไปยังสำนักงานจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 12 (นครศรีธรรมราช) ครั้งนี้ชุมชนได้รับการอนุมัติอย่างถูกต้องเมื่อวันที่ 18 สิงหาคม พ.ศ. 2555 โดยให้ใช้ชื่อว่า “ป่าชุมชนบ้านป่าพงค์” มีเนื้อที่ 2,032-0-65 ไร่ ในครั้งนี้ชุมชนต้องเข้าไปจัดการแก้ไขปัญหาการบุกรุกพื้นที่ป่าของชาวบ้านและนักธุรกิจที่ปลูกต้นยางพาราบนที่ดินป่าสงวนแห่งชาติซึ่งเป็นพื้นที่ป่าชุมชนรวมทั้งต้องเร่งฟื้นฟูปรับปรุงภูมิทัศน์บริเวณรอบป่าชุมชนที่มีพื้นที่ติดกับแนวเขตอ่างเก็บน้ำ ๆ ซึ่งมีสภาพเสื่อมโทรม

การทำงานในช่วงแรก ทางชุมชนได้นำเจ้าหน้าที่ป่าไม้ร่วมเดินสำรวจสภาพพื้นที่ป่าเขาหัวช้างที่มีสภาพของการบุกรุกพื้นที่ป่าไปมากในช่วงที่มีการสร้างอ่างเก็บน้ำ ๆ ซึ่งการที่ชุมชนนำเจ้าหน้าที่เข้าไปร่วมเดินสำรวจด้วย เพราะชุมชนมีเจตนาต้องการให้เจ้าหน้าที่ได้ตรวจยึดและแจ้งความดำเนินคดีกับพื้นที่ป่าที่พบว่ามีกรบุกรุกในขณะที่เดินสำรวจตรวจตราพบ ดังนั้น มาตรการทางกฎหมายดังกล่าวจึงทำให้ชุมชนสามารถหวงคืนพื้นที่ป่าเพื่อคืนสู่การฟื้นฟูได้ในระดับหนึ่ง

แต่ทว่ายังคงพบกับสภาพปัญหาที่ต้องจัดการแก้ไขกับพื้นที่ป่าสงวนที่มีชาวบ้านและนักธุรกิจเข้าไปบุกรุกเพื่อปลูกต้นยางพารา จนต่อมา ปี พ.ศ. 2557 การเข้าไปจัดการแก้ไขปัญหาดังกล่าว รัฐบาลคณะรักษาความสงบแห่งชาติทำให้พระสงฆ์กับชุมชนสามารถดำเนินการแก้ไขปัญหาได้สะดวกมากยิ่งขึ้น เพราะรัฐบาลคณะรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.) ซึ่งมีพลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา เป็นหัวหน้าคณะ ได้มีคำสั่งของคณะรัฐบาลที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนตะโหมดในการจัดการปัญหาการบุกรุกพื้นที่ป่าของรัฐ คือ การประกาศคำสั่งคณะรักษาความสงบแห่งชาติ ฉบับที่ 64/2557 ลงวันที่ 14 มิถุนายน พ.ศ. 2557 เรื่องปราบปรามและหยุดยั้งการบุกรุกทำลายทรัพยากรป่าไม้ และต่อมามีคำสั่งฉบับที่ 66/2557 ลงวันที่ 17 มิถุนายน พ.ศ. 2557 เรื่องเพิ่มเติมหน่วยงานสำหรับการปราบปรามหยุดยั้งการทำลายทรัพยากร

ป่า และนโยบายการปฏิบัติงานเป็นการชั่วคราวในสภาวะการณ์ปัจจุบัน คำสั่งดังกล่าวทำให้ชุมชนสามารถเชิญหน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้เขามาร่วมแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นร่วมกับชุมชนโดยใช้มาตรการทางด้านกฎหมายได้สะดวกมากขึ้น อาทิ การจัดกิจกรรมการปลูกป่าในวันเฉลิมพระชนมพรรษสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช เดือนสิงหาคม พ.ศ. 2557 มีนายอำเภอตะโหมดเป็นประธาน ในการนี้นายอำเภอตะโหมดได้นำชาวบ้าน เยาวชน กลุ่มอนุรักษ์ เจ้าหน้าที่หน่วยงานต่างๆ เดินเข้าไปในป่าเพื่อช่วยกันปลูกต้นไม้ซ่อมแซม พร้อมทั้งมีการนำตัดฟันต้นยางพาราที่มีการลักลอบปลูกเข้าไปในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ นอกจากนี้ ในช่วงที่ดำเนินกิจกรรมพระสงฆ์ได้เชิญชวนให้ทุกกลุ่มที่เข้าร่วมกิจกรรมการปลูกป่าได้แสดงความคิดเห็นถึงความสำคัญของการมีป่าเพื่อปลูกจิตสำนึก และร่วมใจกันทวงคืนผืนที่ป่ากลับคืนมา ดังนั้น ความพยายามในการระดมพลังมวลชนในการจัดกิจกรรมของพระสงฆ์ มีเจตนาเพื่อสร้างความเกรงกลัวให้ผู้ที่ยังลักลอบตัดไม้ได้ยุติการกระทำลง เพราะว่าเริ่มมีชาวบ้านจำนวนมากให้ความสนใจและแสดงความห่วงใยต่อทรัพยากรป่าที่มีอยู่ในชุมชน

ผลของความมุ่งมั่นในการจัดการทรัพยากรป่าระหว่างพระสงฆ์กับชุมชนที่กระทำร่วมกันมา โดยผ่านอุปสรรคต่างๆ มายาวนาน ก็คือ การที่ชุมชนได้ส่งผลงานเข้าร่วมประกวดรางวัลลูกโลกสีเขียว ครั้งที่ 17 ประจำปี พ.ศ. 2558 ในปีเดียวกันนั้น ชุมชนตะโหมดได้เป็นเจ้าภาพเอื้อเฟื้อสถานที่ในการจัดกิจกรรมรวมพลคนลูกโลกสีเขียวภาคใต้หนึ่งเดียว ครั้งที่ 8 วันที่ 14-15 ตุลาคม พ.ศ. 2558 อันเป็นประโยชน์และส่งผลดีต่อชุมชนตะโหมดเป็นอย่างยิ่ง เพราะได้ใช้ฐานการจัดการทรัพยากรป่าและน้ำของชุมชน เพื่อให้บุคคลผู้ที่เข้าร่วมกิจกรรมได้เข้าไปศึกษาเรียนรู้ในการจัดการทรัพยากรป่าและน้ำ อีกทั้งทำให้คณะกรรมการพิจารณารางวัลลูกโลกสีเขียวได้เห็นสภาพพื้นที่ป่าจริงของชุมชนตะโหมด ที่พระสงฆ์กับชุมชนได้ร่วมกันขับเคลื่อนการจัดการทรัพยากรป่ามาอย่างต่อเนื่องยาวนาน

การจัดการทรัพยากรป่าที่ดำเนินการมาตลอดระยะเวลาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2541-2558 เป็นผลให้ชุมชนผ่านการคัดเลือกได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียวประเภทชุมชน ถือว่าชุมชนตะโหมดเป็น 1 ใน 7 ผลงานระดับชุมชนที่ได้รับรางวัล และได้เข้ารับรางวัลกับนายอานันท์ ปันยารชุน ประธานกรรมการรางวัลลูกโลกสีเขียว เมื่อวันที่ 22 พฤศจิกายน พ.ศ. 2559 โดยมีพระสงฆ์ซึ่งเป็นตัวแทนชุมชนเป็นผู้รับรางวัล ดังนั้น รางวัลลูกโลกสีเขียวจึงเป็นผลลัพธ์หนึ่งของความสำเร็จที่ชุมชนตะโหมดได้ร่วมกันจัดการทรัพยากรป่าและน้ำมาตลอดระยะเวลาอย่างต่อเนื่อง ผ่านอุปสรรคต่าง ๆ มายาวนาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในห้วงเวลาที่ชุมชนต้องต่อสู้เพื่อรักษาพื้นที่ป่าเขาหัวช้างไม่ให้กลายเป็นพื้นที่ก่อสร้างอ่างเก็บน้ำตามนโยบายของหน่วยงานภาครัฐ จนชุมชนต้องสูญเสียพื้นที่ป่าไปจำนวนมากกว่า 3,000 ไร่

สรุป ยุคนี้เป็นช่วงเวลาที่ชุมชนเริ่มกลับเข้าไปจัดการกับป่าเขาหัวช้างขึ้นอีกครั้ง และได้ทำการสำรวจพื้นที่เพื่อขอจัดตั้งเป็นป่าชุมชนขึ้นใหม่และได้รับการอนุมัติ แต่การเข้าไปจัดการทรัพยากรป่าชุมชนในครั้งนั้น ทำให้ต้องพบกับสภาพปัญหาของพื้นที่ป่าที่มีการบุกรุกขึ้นมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขยายพื้นที่การปลูกต้นยางพาราของนักธุรกิจ แต่ทว่า การแก้ไขกับปัญหาที่เกิดขึ้นในห้วงเวลาดังกล่าว มีปัจจัยที่ช่วยเกื้อหนุนให้พระสงฆ์กับชุมชนสามารถเข้าไปจัดการแก้ไขกับปัญหาที่เกิดขึ้นได้สะดวกยิ่งขึ้น อันเป็นผลมาจากนโยบายของภาครัฐในยุคคณะรักษาความสงบแห่งชาติที่มุ่งเน้นการจัดการแก้ไขปัญหากับบุคคลที่บุกรุกพื้นที่ป่าสงวนอย่างเข้มข้น เพื่อทวงคืนพื้นที่ป่ากลับคืนสู่การฟื้นฟูของภาครัฐ

อภิปรายผล

จากผลการศึกษาเกี่ยวกับพลวัตของการจัดการทรัพยากรป่าของชุมชนตะโหมด ผู้วิจัยเลือกวิเคราะห์และอภิปรายผลการศึกษาในประเด็นเกี่ยวกับปัจจัยที่ส่งผลต่อการขับเคลื่อนการจัดการทรัพยากรป่าของชุมชนตะโหมด 2 ประการ คือ

ประการแรก ปัจจัยภายในชุมชน พบว่า มีผู้นำอย่างพระสงฆ์ ที่เป็นกลไกขับเคลื่อนการจัดการทรัพยากรป่าของชุมชนตะโหมดที่ผ่านมาอย่างต่อเนื่อง ด้วยบุคลิกลักษณะการทำงานของพระสงฆ์ที่มีความมุ่งมั่น และนำชุมชนให้ผ่านพ้นอุปสรรคต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นต่อการขับเคลื่อนการจัดการทรัพยากรป่า เช่นกรณี ที่กลุ่มแกนนำชุมชนหมดกำลังใจจากการสูญเสียพื้นที่ป่าไปกับโครงการสร้างอ่างเก็บน้ำตามนโยบายของหน่วยงานภาครัฐ เป็นต้น ขณะที่การทำงานของพระสงฆ์

มิใช่เป็นการทำงานในลักษณะของผู้บังคับบัญชาสั่งการในฐานะผู้นำที่มีบทบาทเป็นประธานสภาลานวัดตะโหมด แต่พระเจ้าสงฆ์ได้ลงมือร่วมปฏิบัติ และบางครั้งได้กระทำเป็นตัวอย่างให้เห็นเป็นที่ประจักษ์กับชาวบ้าน เพื่อสร้างความเชื่อมั่นให้กับชาวบ้าน จนชาวบ้านเกิดความศรัทธาและยอมรับจากผลงานที่พระเจ้าสงฆ์ได้กระทำ ส่งผลต่อการเข้ามามีส่วนร่วมของชาวบ้าน ทั้งนี้ถือว่าพระเจ้าสงฆ์เป็นผู้นำที่ตั้งอยู่บนคุณธรรมที่ชาวบ้านทุกคนให้ความเคารพศรัทธาเลื่อมใสซึ่งเป็นไปตามความเชื่อของหลักศาสนา อีกทั้งพระเจ้าสงฆ์ถือว่าเป็นผู้นำตามธรรมชาติแบบไม่เป็นทางการที่มีอยู่ในชุมชน ซึ่งประกอบไปด้วยคุณธรรมมีความเสียสละและเป็นที่ยอมรับของคนในชุมชน ซึ่งสอดคล้องตามที่ปาริชาติ วัลย์เสถียร และคณะ (2552, น.337) ได้กล่าวไว้ว่าคุณลักษณะของผู้นำที่ดีควรเป็นบุคคลที่มีคุณธรรม เป็นที่ยอมรับของคนในชุมชน และเป็นบุคคลที่มีความมุ่งมั่นต่อการทำงาน รวมทั้งมุมมองของอุทัย ดุลยเกษม และอรศรี งามวิทยาพงศ์ (2540, น.28-31) ซึ่งระบุว่าผู้นำตามธรรมชาติต้องมีคุณสมบัติทางด้านคุณธรรมเป็นพื้นฐาน และมักจะเป็นผู้นำทางศาสนา เช่น พระอิหม่าม เป็นต้น

ประการที่สอง ปัจจัยภายนอกชุมชน พบว่า การขับเคลื่อนการจัดการทรัพยากรที่ผ่านมาของชุมชนตะโหมดได้มีหน่วยงาน องค์กร ชุมชนที่เข้ามาศึกษาดูงานในชุมชนอย่างต่อเนื่อง รวมถึงการที่สถาบันการศึกษาต่าง ๆ เข้าศึกษาวิจัยชุมชนในมิติต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรป่า ซึ่งส่งผลให้ชุมชนสามารถสร้างกิจกรรมเชิงอนุรักษ์ได้อย่างต่อเนื่องในพื้นที่ป่าชุมชน นอกจากนี้ งานวิจัยยังช่วยส่งเสริมทักษะและกระบวนการเรียนรู้ในการทำงาน และเพิ่มพูนความเข้าใจต่อทรัพยากรป่าของชุมชน เนื่องจากมีการพัฒนาองค์ความรู้ที่เกิดขึ้นจากงานวิจัย และการมีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัย อีกทั้งการเข้ามาศึกษาวิจัยของสถาบันการศึกษาส่งผลให้เกิดเป็นเครือข่ายความร่วมมือที่สามารถพึ่งพาอาศัยให้การช่วยเหลือชุมชนได้ เช่นกรณี ของการต่อสู้เพื่อยับยั้งโครงการสร้างอ่างเก็บน้ำ (ดังกล่าวไว้ในยุคที่ 2 การต่อสู้เพื่อรักษาป่าชุมชน) นอกจากนี้ พบว่า นโยบายภาครัฐในการจัดการทรัพยากรป่าที่มีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยของผู้ที่เข้ามาบริหารประเทศมีส่วนสำคัญที่ช่วยส่งเสริมสนับสนุนการทำงานของชุมชนได้เช่นกัน (ดังกล่าวไว้ในยุคที่ 3 การฟื้นฟูป่าชุมชน)

กล่าวโดยสรุป ปัจจัยภายในชุมชน คือ พระสงฆ์ และปัจจัยภายนอกชุมชน คือ การเข้ามาของหน่วยงาน องค์กร ชุมชน และสถาบันการศึกษาที่เข้ามาสนับสนุนการทำงาน ซึ่งสอดคล้องกับงานของสุพิมล ศรศักดิ์และคณะ (2555, บทคัดย่อ) ที่ศึกษากระบวนการอนุรักษ์ป่าชุมชนป่าดงบังไฟ ป่าดงใหญ่วังอ้อ ป่าดงฟ้าห่วน จ.อุบลราชธานี พบว่าปัจจัยที่ช่วยส่งเสริมต่อการจัดการทรัพยากรป่าชุมชน คือ การมีพระเจ้าสงฆ์ และการเข้ามามีส่วนร่วมกับชุมชนของหน่วยงานรัฐ องค์กรส่วนท้องถิ่น และยังสอดคล้องกับงานของกาญจนา คุ่มทรัพย์ (2558, น.34) ศึกษาการจัดการป่าชุมชนบ้านดอนหมู จ.อุบลราชธานี พบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จในกระบวนการจัดการป่าชุมชน คือ การมีเครือข่ายความร่วมมือจากหน่วยงาน องค์กรจากภายนอกชุมชนที่เข้ามาช่วยส่งเสริม สนับสนุน รวมถึงการเรียนรู้ผ่านกระบวนการทำงานวิจัย

สรุปผลการวิจัย

พลวัตของการจัดการทรัพยากรป่าในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมาของชุมชนตะโหมด ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2541-2558 พบว่า สามารถแบ่งยุคออกได้เป็น 3 ยุค คือ

(1) ยุคที่ 1 จัดตั้งป่าชุมชน เป็นช่วงเวลาที่ชุมชนเริ่มเข้าไปดำเนินการในการจัดตั้งป่าเขาหัวช้างในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติขึ้นเป็นป่าชุมชน และการขับเคลื่อนการจัดการป่าชุมชนเขาหัวช้างทำให้ชุมชนได้รับโล่รางวัลชมเชยจากอธิบดีกรมป่าไม้ในการประกวดป่าชุมชนดีเด่นระดับประเทศ

(2) ยุคที่ 2 การต่อสู้เพื่อรักษาป่าชุมชน เป็นช่วงเวลาที่ป่าชุมชนเขาหัวช้างมีการเปลี่ยนแปลง เนื่องจากนโยบายในการสร้างอ่างเก็บน้ำคลองหัวช้างของกรมชลประทานได้เข้ามาดำเนินการสร้างบนพื้นที่ป่าเขาหัวช้าง ทำให้ชุมชนต้องเข้าไปยับยั้งโครงการดังกล่าวด้วยมาตรการต่าง ๆ แต่ไม่สามารถที่จะยับยั้งโครงการ ได้ ส่งผลให้ชุมชนต้องสูญเสียพื้นที่ป่าไปจำนวนมากกว่า 3,000 ไร่ จากการเปิดสัมปทานไม้ และในช่วงนี้ชุมชนได้รับพระราชทานธงพิภพป่าจากสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช

(3) ยุคการฟื้นฟูป่าชุมชน เป็นช่วงเวลาที่ชุมชนสามารถกลับเข้าไปจัดการป่าเขาหัวช้างได้อีกครั้ง หลังจากการสร้างอ่างเก็บน้ำได้ดำเนินการเสร็จสิ้น และได้ขอจัดตั้งป่าเขาหัวช้างเป็นป่าชุมชนขึ้นมาใหม่ แต่พบว่ามีปัญหา อุปสรรคของการบุกรุกพื้นที่ป่าเพิ่มมากขึ้นจากชาวบ้านและนักธุรกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการบุกรุกป่าเพื่อขยายพื้นที่ปลูกต้นยางพารา กระทั่งมีนโยบายของภาครัฐที่เข้ามาเอื้อให้ชุมชนสามารถจัดการแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้สะดวกมากยิ่งขึ้น และยุคนี้ชุมชนได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียวครั้งที่ 17 ประจำปี พ.ศ. 2558

จากการศึกษาวิจัยพบอีกว่า ปัจจัยหลักซึ่งเป็นกลไกสำคัญต่อการขับเคลื่อนการจัดการทรัพยากรป่า คือ พระสงฆ์วัดตะโหมด ซึ่งเป็นผู้นำแบบไม่เป็นทางการ ที่มีบทบาทต่อการขับเคลื่อนการจัดการทรัพยากรป่า ผ่านหน่วยงานองค์กรที่เรียกว่าสภากลานวัดตะโหมด อีกทั้งพบว่ามีปัจจัยด้านการสนับสนุนซึ่งมาจากหน่วยงาน องค์กร ภายนอกชุมชน

ข้อเสนอแนะ

จากผลการศึกษาพลวัตของการจัดการป่าของชุมชนตะโหมด พบว่า นโยบายของภาครัฐมีผลอย่างยิ่งที่ช่วยส่งเสริมการขับเคลื่อนการจัดการทรัพยากรป่าของชุมชน ดังนั้น ภาครัฐควรกำหนดนโยบายที่เอื้อต่อการทำงานร่วมกันระหว่างชุมชนกับภาครัฐให้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งนโยบายของการจัดการแก้ไขปัญหาการบุกรุกพื้นที่ป่าของนักธุรกิจที่เข้ามาครอบครองพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ

เอกสารอ้างอิง

- กมลรัตน์ พรหมสิงห์ และ อุทิศ สังข์รัตน์. (2557, กรกฎาคม-ธันวาคม). ศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำเทือกเขาบรรทัดในจังหวัดตรัง. วารสารศรีนครินทรวิโรฒวิจัยและพัฒนา (สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์), 6(12), 1-13.
- กาญจนา คุ่มทรัพย์. (2558, มกราคม-มิถุนายน). การจัดการป่าชุมชนท้องถิ่นอย่างยั่งยืน กรณีศึกษาป่าชุมชนบ้านดอนหมู จังหวัดอุบลราชธานี. วารสารการเกษตรราชภัฏ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี, 14(1), 31-36.
- ชยุต อินพรหม. (2547). ทูทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน : กรณีศึกษา สภากลานวัดตะโหมด ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์.
- ทัฬหีทิศา สัมพันธ์มิตร. (2550). การประเมินมูลค่าทางเศรษฐศาสตร์ของศักยภาพการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรในป่าชุมชนเขาหัวช้าง ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ). มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, สาขาวิชาการจัดการสิ่งแวดล้อม.
- ธฤชวรรณ นนทพุทธิ. (2545). การพัฒนากระบวนการเรียนรู้โดยชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศป่าชุมชนเขาหัวช้าง ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ). มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, สาขาวิชาสิ่งแวดล้อมศึกษา.
- ธรรมศาสตร์ โสทธิพันธ์. (2548). กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน : กรณีศึกษาป่าชุมชนเขาหัวช้าง ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ). มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, สาขาวิชาการจัดการสิ่งแวดล้อม.
- นิตยา โพธิ์นอก. (2557). ชุมชนกับสิทธิในทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพฯ : สถาบันพระปกเกล้า.
- ปาริฉัตร วงศ์พาณิชย์. (2546). การจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน : กรณีศึกษาป่าชุมชนเขาหัวช้าง ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ). มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, สาขาวิชาสิ่งแวดล้อมศึกษา.
- ปารีชาติ วลัยเสถียร, พระมหาสุทิตย์ อบอุ่น, สหทัยา วิเศษ, จันทนา เบญจทรัพย์, และ ชลกาญจน์ ฮาชันนารี.

- (2552). *กระบวนการ และเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา*. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ : โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.).
- พัชราภา ตันตราจิน. (2556). *อำนาจรัฐในการใช้เครื่องมือนโยบายและการจัดการสิ่งแวดล้อมของไทย. ในสิ่งแวดล้อมไทยในกระแสโลกาภิวัตน์ : เอกสารประกอบการเสวนาวิชาการเนื่องในโอกาสวันสิ่งแวดล้อมไทยและวันทสม. แห่งชาติ, (หน้า 70-76). กรุงเทพฯ : กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม.*
- ไพลิน ภูจินาพันธ์. (2559). *บทเรียนจากชุมชน ความเชื่อและการสืบสานแนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในเขตพื้นที่ตำบลทาเหนือ อ.แม่เอน จ.เชียงใหม่, (หน้า 281-301). เอกสารประกอบการประชุมวิชาการสถาบันพระปกเกล้า ครั้งที่ 18. กรุงเทพฯ : สถาบันพระปกเกล้า.*
- สภาลานวัดตะโหมด. (2543). *ตะโหมดศึกษา หลักสูตรท้องถิ่นชุมชนตะโหมด*. พัทลุง : สำนักงานป้องกันและปราบปรามยาเสพติดภาคใต้.
- สัณฐิตา กาญจนพันธ์. (2554). *ความคิดสีเขียว วาทกรรมและความเคลื่อนไหว*. เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคมและคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สุพิมล ตรีศักดิ์, พระครูธรรมธะศิริวัฒน์ สิริวิฑูมโน, และ พระใส โชติวิญญู. (2555). *รายงานวิจัย เรื่องรูปแบบและกระบวนการอนุรักษ์ป่าชุมชนแนวพุทธในจังหวัดอุบลราชธานี*. มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี.
- เสาวลักษณ์ รุ่งตะวันเรืองศรี. (2549). *รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ เรื่องการประเมินมูลค่าทางเศรษฐศาสตร์ของป่าชุมชนเขาหัวช้าง ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง*. มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- อานันท์ กาญจนพันธ์. (2544). *มิติชุมชน วิถีคิดท้องถิ่นว่าด้วยสิทธิ อำนาจ และการจัดการทรัพยากร*. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- อุดมศักดิ์ สินธิพงษ์. (2558, พฤศจิกายน-ธันวาคม). *ปัญหาทางกฎหมายของการจัดการร่วมในทรัพยากรธรรมชาติ*. วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 34(6), 90-100.
- อุทัย ดุลยเกษม และ อรศรี งามวิทยาพงศ์. (2540). *ระบบการศึกษากับชุมชนกรอบแนวคิดและข้อเสนอเพื่อการศึกษาวิจัย*. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).